

**KOMPARATIVLIYIN KEYFİYYƏT VƏ KƏMİYYƏT
MÜNASİBƏTLƏRİNİN İFADƏSİNİN ROLUNA DAİR
(AZƏRBAYCAN VƏ ALMAN DİLLƏRİNİN MATERIALI ƏSASINDA)**

Açar sözlər: sifət, keyfiyyət, təyin, təyinedici, komparativ

Keywords: adjective, quality, attribute, attributive, comparative

Ключевые слова: прилагательное части речи, качество, определение, атрибутивный, компаративный

Keyfiyyət və kəmiyyət münasibətlərinin ifadəsinə xidmət edən komparativlik sifətə xas xüsusiyyətlərdəndir. Hətta bu kateqoriya onu digər söz qruplarından fərqləndirir. Sifətin keyfiyyət, əlamət və kəmiyyət xüsusiyyətlərindəki fərqlər müqayisə nəticəsində üzə çıxır. Müqayisədən həm alman, həm də Azərbaycan dillərində eyni cinsli və ya müxtəlif cinsli isimləri fərqləndirmək üçün istifadə olunur. Bu zaman onların əlamət və keyfiyyət xüsusiyyətlərindəki kəmiyyət göstəricilərinin az və ya çox olması əsas götürülür. Müqayisə göstərir ki, eyni cinsli isimlər əlamət və keyfiyyət xüsusiyyətlərinin dərəcələrinə görə də qarşılaşdırıla bilər. Məs.: Er musste in diesem grossen und kaltesten Zimmer schlafen. (O bu böyük və çox soyuq otaqda yatmalı idi.) (Herta Müller) Bu cümlədə “otaq” ismini təyin etmək üçün iki sifətdən istifadə olunmuşdur. Onlardan birincisi “grossen” həmin ismin ölçüsünü, həmini təyin etdiyi halda, ikincisi (kaltesten) temperatur göstəricisini ifadə edir. Birinci sifət əlamətin adi formada olduğunu göstərdiyi halda, ikinci sifət isə otağın soyuqluq xüsusiyyətini müəyyənləşdirir və bu göstəricinin (kalt) normadan artıq, çoxaltma dərəcəsində (kaltesten) olduğunu göstərir. Bundan da belə qənaətə gəlmək olur ki, eyni denotativ müxtəlif cəhətlərdən təyin etmək üçün müxtəlif keyfiyyət və kəmiyyət ifadə edən təyinedicilərdən istifadə etmək mümkündür. Qeyd edilmiş cümlədə denotativ kimi çıxış etmiş “otaq” ismi fərqli dərəcə səviyyəsində olan digər həmcins denotativlərdən fərqli sifətlərlə ayrılır.

“Gülərüz, əliaçıq, qıvrımsaç, hündürboy oğlan” ifadələrini təhlil edən F.Y.Veysəlli də qeyd etmişdir ki, bu birləşmədə “oğlan” tək denotativdir. Onu təyinedicilər isə müxtəlifdir [1, s.142]. İrəli sürülmüş bu fikir bizim tədqiqatımızda da alman və Azərbaycan dillərinin materiallarının təhlilində özünü doğrultmuşdur. Məlum olmuşdur ki, eynicinsli əşyalar arasındakı fərqlər onların bir-birlərinə olan münasibətlərində üzə çıxır. Bu münasibətlərin müəyyənlişməsində əsas faktor kimi, təyinedici sözlər və onların komparativ xüsusiyyətləri çıxış edir. Dil sahəsindən asılı olaraq əşya və hadisələr arasındakı münasibətlər müxtəlif vasitələrlə ifadə olunur. Müxtəlif sistemli dillərdə sifətin komparativlik sahəsi eyni olsa da, danışıq aktında onun dərəcə xüsusiyyətlərini əks etdirən vasitələr fərqli formalarda reallaşır. Müqayisə olunan bu dillərdə müqayisəni əks etdirən dərəcələrin ifadəsində morfoloji vasitələrdən heç də eyni səviyyədə istifadə olunmur.

Alman və Azərbaycan dillərində qrammatik-leksik sahə konsepsiyasında bu dillərin müxtəlif sahələri nəzərdən keçirilir: Həmin sahələrdən biri də əsas nitq hissəsi olan sifətə xas komparativlik sahəsidir. Komparativlik sahəsinə də əsaslandırılan bəzi vasitələr mövcuddur. Bu vasitələr öz aralarında sistem münasibətləri ilə bağlı olur. Sahəyə aid olan vasitələr onun konstituentləri hesab olunur. Q.S.Şur qeyd etmişdir ki, sahənin ümumi mənası bölünməz deyil, onun özü də minimum iki hissəyə bölünür. Bu mənalardan hər biri dəmikrosahəni yaradır [2, s.65]. Əlbəttə, hər iki dildə sifətin komparativlik sahəsi də mürəkkəb struktura malikdir və pozitiv, komparativ və superlativ kimi mikrosahələri əhatə edir. Qeyd olunan mikrosahələr də birlikdə sifətin komparativlik xüsusiyyətlərini əks etdirən makrosahəni təmsil edir. Deməli, bu mikrosahələrin hər biri makrosahənin konstituentidir. Dildə bu sahənin strukturu konstituentlərin (mikrosahələrin) xarakterindən və keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişir. Sifətin komparativlik sahəsində özünü dominant kimi göstərən sahə mövcuddur. Dominant sahə ifadə olunan mənanın ifadə olunmasında həlledici hesab olunur və əşyanın əlamət və keyfiyyətini birmənalı şəkildə əks etdirir, kommunikativ prosesdə bundan sistemli istifadə olunur. Komparativin sahədə dominant kimi sifətin pozitiv forması çıxış edir, çünki sifətin digər mikrosahələrinə (komparativ, superlativ; azaltma, çoxaltma) xas əlamət, keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətləri bilavasitə adi formada ifadə olunan əlamət, keyfiyyət və kəmiyyət göstəricisinə münasibətdə öz ifadəsini tapır.

Dildə mövcud qrammatik sahələrin qapalı sistem deyil, açıq xarakterli olması bu sahə üzrə alman dili materialı əsasında tədqiqat işi aparmış Y.V.Quliyeva, Y.J.Şendels tərəfindən də qeyd olunmuşdur [3, s.9-10].

V.Q.Admoninin sahə konsepsiyasında mərkəzi və periferik sahələrin kəşifmə xüsusiyyətlərinə görə nitq hissələrinin interpretasiyası öz ifadəsini tapmışdır. Sifətləri təhlil etməklə V.Q.Admoni hesab etmişdir ki, “bu nitq hissəsinin nüvəsini, özündə həlledici qrammatik əlamətlərin kompleksini birləşdirən çoxsaylı sözlər yaradır” [4, s.49-51]. Vacib qrammatik əlamətlərin kompleksi deyərəkən aşağıdakı xüsusiyyətləri nəzərdə tutmaq olar:

= Sifət əşyanın keyfiyyət əlamətinin ümumiləşmiş qrammatik mənasına malik olur; Müqayisə olunan hər iki dildə (alman və Azərbaycan) bu xüsusiyyət mövcuddur;

= Sifət üçün spesifik olan ona xas bütün morfoloji formaların müəyyən xüsusiyyətlərini daşıyır; yəni cinsə, hala, kəmiyyətə, eləcə də müqayisə dərəcələrinə görə bütün sistem dəyişikliklərinin tam və qısa formalarını bildirir. Bu xüsusiyyətə görə alman və Azərbaycan dilləri bir-birlərindən fərlənir. Azərbaycan dilində təyin olunanın qarşısında işlənən sifət alman dilindəki kimi cinsə, hala və kəmiyyətə görə dəyişmişdir. Komparativlik sahəsində hər iki dil üçün səciyyəvi olan hallar mövcuddur.

= Sifət təyin, predikativ təyin və predikativ funksiyalarında çıxış edə bilər və s.; Bu hal hər iki dil üçün xarakterikdir.

Əlbəttə, qeyd etdiyimiz bu xüsusiyyətlərin hər biri müqayisə etdiyimiz dillərdə sifətə xas ümumi makrosahənin mikrosahələrini yaradır.

Sifətin komparativlik sahəsində əşya və hadisələrə xas keyfiyyət xüsusiyyətlərinin müqayisədən kənar ifadəsi qeyri-mümkündür. Müqayisə nəticəsində əla-

mət və keyfiyyətin fərqli dərəcəsi müəyyənləşir və dəqiqləşir. Lakin, bunun üçün ilk növbədə keyfiyyətin və əlamətin invariant xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinin vacibliyi məsələsi öndəmə gəlir. Dil materialının təhlili göstərir ki, didə mövcud dil hadisələrinin işlənməsində norma gözlənilmədiyi kimi, sifətin komparativlik sahəsinin formalaşmasında da normativ qaydalara əməl olunur. Ona görə də tez-tez dildə işlənən müəyyən birləşmələrin ədəbi dil normalarına uyğun olub-olmaması kimi fikirlər göstərilir. Məsələn: Azərbaycan və alman dillərində “kitabça” – “Büchlein” sözləri “kitab” və “Buch” sözləri ilə müqayisədə ölçü əlamətinin göstəricilərinə görə kiçiltmə mənasını bildirir. Həmin əşyaların özlərinin semantikasında keyfiyyətin və əlamətin normadan aşağı olması əks olunmuşdur, yəni “kitabça” “Büchlein” sözləri heç bir təyinedici söz (sifət) olmadan da ayrılıqda normada, adi formada keyfiyyətin nəzərdə tutulduğundan aşağı olduğunu göstərir. Lakin həmin sözlərin qarşısına “klein” sifətini əlavə etməklə əldə etdiyimiz birləşmələrdə “kleines Büchlein”, “kiçik kitabça” əşyanın özünün semantikasında kəsb etdiyi əlamət təkrar olaraq təyinedici söz vasitəsi ilə də ifadə olunmuşdur. Şübhəsiz ki, burada müqayisə normada nəzərdə tutulmuş kitablara münasibətdə deyil, müqayisədə norma kimi çıxış edən “kitabçalar” arasında aparılır. Əşyanın əlamətindəki bu dəyişikliyi model şəklində aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

Kitabça < kitab

Kiçik kitabça < kitabça < kitab

Kleines Büchlein < Büchlein < Buch

Həmin birləşmələrdəki “kiçik” (klein) sifətini onun antonimi olan “gross” “böyük”lə əvəz etmiş olsaq struktur dəyişikliyi baş verəcək. Məs.:

Kitabça < böyük kitabça < kitab

Büchlein < grosses Büchlein < Buch

L.Çeyf də əlamət və keyfiyyətin dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün ilk növbədə həmin keyfiyyətin norma xüsusiyyətini dəqiqləşdirməyi məsləhət bilir. [5, s.139] Məlum məsələdir ki, əksər dilçilər alman və Azərbaycan dillərində sifətin üç müqayisə dərəcəsinin (positiv, komparativ, superlativ; adi, azaltma, çoxaltma) olduğunu qeyd etmişlər (M.Hüseynzadə, M.Şirəliyev, Q.Kazımov, H.Mirzəzadə, F.Y.Veysəlli, V.Q.Admoni, L.R.Zinder, T.V.Stroyeva, O.J.Moskalskaya, A.J.Smirnitski, H.Brinkmann, V.Flemix, H.Qlints, G.Helbig, Y.Buşa və b.) Lakin bölgünün aparılmasında əsas çətinlik və mübahisə bölgünün aparılması mexanizmi ilə bağlıdır. Bu və ya digər keyfiyyəti ifadə edən dərəcənin (adi, müqayisə, superlativ, azaltma) hansı səviyyədə başlayıb, hansı səviyyəyədək olan hissəni əhatə etməsinin özü də mübahisə doğuran məsələlərdəndir. İlk növbədə bu və ya digər əlamət və keyfiyyətin normadakı ölçü meyarını dəqiqləşdirmək zərurəti yaranır. Müqayisə olunan keyfiyyətlərdən birinin adi formasının parametrləri bəlli olduğu halda, digərlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaranır. əşyaya aid əlamət və keyfiyyət xüsusiyyətləri ya normada, ya normadan aşağı, ya da yüksək ola bilər. İnsanın həyatında müqayisənin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olması danılmaz faktdır, çünki insan reallıqları müqayisədə üzə çıxarır.

Ədəbiyyat

1. Veysəlli F. Y. Dilçiliyin əsasları, Studia Philologica. Bakı: Mütərcim, 2013, 420 s.
2. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. Изд-во Наука, М.: 255 с.
3. Гулыгы Е. В., Щендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. М.: 1969, 183 с.
4. Адмони В. Г. Полевая природа частей речи. Вопросы частей речи. Ленинград, 1968, 343 с.
5. Чейф У. Л. Значение и структура языка. М.: Прогресс, 1975, 431 с.

Резюме

О роли качественных и количественных отношениях компаративности

В статье рассматривается вопрос о роли компаративная в отношении степеней и признаков прилагательных. Рассматриваются основные средства отражающие компаративен. Показывается область сравнения. Определяются макро составляющие компаративная. Статья написана на основе материалов немецкого и азербайджанского языков.

Summary

On the role of quantity and quality attihedes of comparativity

The role of comparativeness in interaction of quality adjective and features is analyzed in the article. The main instruments reflecting comparativeness are explored. The field of comparativeness is displayed. Constituents of Comparativeness in Makro spectre are determined. The article is written according to the materials in the German and Azerbaijani languages.

*Rəyçi: fil.f.d., dos. Ş.Aslanova
ADU-nun II Xarici dil kafedrasının
21.04.2017-ci il tarixli iclasının
08 saylı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 27.04.2017

